

Радул І. Г.,
*кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(м.Кропивницький)*

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ЯК САМОДЕТЕРМІНОВАНИЙ ПРОЦЕС

Професійне самовизначення особистості суттєво впливає на становлення особистості та її професійну самореалізацію. У психології проблема професійного самовизначення стосується переважно вибору майбутньої професії підлітками та юнаками на етапі закінчення школи та протягом вступу до ВНЗ (Л. Божович, О. Вітковська, Л. Йовайша, А. Маркова, О. Мельник, О. Морін, Є. Павлютенков, З. Становських, Л. Ткачук, В. Туляєв, О. Туриніна, Б. Федоришин, І. Чорна, В. Ярошенко, інші), хоча, на думку дослідників даної проблеми (В. Бодров, Є. Клімов, Е. Помиткін, М. Пряжніков, О. Пряжнікова, Е. Зеєр, Т. Кудрявцев, В. Шегурова, інші) цей процес відбувається протягом всього життя особистості, зокрема на етапі фахового навчання.

Традиційно самовизначення трактують як свідомий акт виявлення та утвердження особистістю власної позиції в проблемних ситуаціях. Його розглядають як центральний механізм становлення особистісної зрілості, що полягає у свідомому виборі людиною свого місця в системі соціальних стосунків. Водночас, рівень особистісної зрілості є показником рівня самовизначення особистості.

К. Абульханова-Славська розуміла самовизначення як виявлення особистістю своєї позиції по відношенню до власного життя, як визначення суб'єктом способу свого життя, який формується у системі соціальних відносин. Вчена також наголошувала, що система ставлень людини до колективу, до свого місця у ньому та інших його членів визначає процес самовизначення особистості, її активність та цілеспрямований характер у ставленні до власної життєдіяльності [1].

Спроба розробити інтегрований підхід, який поєднує різні концепції самовизначення особистості, була здійснена В. Сафіним та Г. Ніковим. Вчені розуміли самовизначення як прояв сукупності його конкретних форм: конвенційно-рольової, професійної та соціальної. На їхню думку, особистісне самовизначення – це відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомленої мети та сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співставлення своїх бажань, наявних якостей та вимог, які висуває до нього суспільство [3;8]. Отже, це складний багаторівневий процес і провідна основа самоствердження людини в суспільстві.

У фундаментальних теоріях Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Б. Теплова було визначено такі складові частини професійного

самовизначення, як самостійність та саморозвиток на основі позитивної мотивації до певного виду діяльності та природних задатків.

Л. Божович неоднозначно трактувала поняття «самовизначення». Вчена розуміла його як вибір майбутнього шляху, як потребу у пошуці свого місця в праці, суспільстві, в житті, як пошук смислу свого існування [2].

М. Пряжніков розрізняв три основні типи самовизначення:

1. Життєве самовизначення – те, яке окрім професійної діяльності стосується навчання, дозвілля, непередбачуваного безробіття тощо. Життєве самовизначення передбачає не тільки вибір і реалізацію людиною тих чи інших соціальних ролей але й вибір життєвого стилю та образу життя загалом. В даному випадку професія може стати засобом реалізації певного образу життя.

2. Особистісне самовизначення – це найвищий прояв життєвого самовизначення, коли людина знаходить самобутній образ свого «Я», розвиває й утверджує його серед інших людей, володіючи ситуацією та власним життям загалом. При цьому людина не тільки оволодіває соціальними ролями але й створює нові.

3. Професійне самовизначення – це самовизначення особистості в конкретній трудовій функції на конкретній трудовій посаді за певною професією та спеціальністю.

М. Пряжнікова трактував професійне самовизначення як відносно просте поняття, для реалізації якого необхідні сприятливі умови [7]. Таким чином, названі типи самовизначення можна ієрархізувати за критерієм конкретизації самовизначення людини в різних сферах соціального життя, зокрема у професійній.

Розглядаючи проблему самовизначення особистості, деякі зарубіжні та вітчизняні психологи мають на увазі процеси її самореалізації та самоактуалізації. Це свідчить про розуміння ними самовизначення не тільки як процесу планування, який пов'язаний з вибором майбутнього, але й як складного особистісного утворення, що пронизує все людське життя. Отже, проблема професійного самовизначення особистості полягає не лише у новому виборі, але й у пошуці нових смислів у своїй професійній діяльності.

Завдяки самовизначенню особистість включається у ті чи інші соціальні зв'язки через свій індивідуальний вибір. Людина здійснює вибір, хоча й не завжди усвідомлює його, обираючи те, що для неї посильне на даний момент, та до чого вона прагне на майбутнє. А. Адлер підкреслював, що людина несе відповідальність за те, ким вона стає і як себе поводить.

У зарубіжній психології аналогом до поняття «особистісне самовизначення» може виступати категорія «психосоціальної ідентичності», яка розроблена і введена у науковий тезаурус американським ученим Е. Еріксоном у теорії розвитку Еґо. Головне завдання індивіда, за Е. Еріксоном, – сформувати у собі почуття ідентичності на протиположності ролі невизначеності особистісного «Я». Тобто індивід повинен відповісти на питання: «Хто я?» і «Яким є мій подальший шлях?». [9].

Поняття «професійне самовизначення» практично не зустрічається в зарубіжній психології. У працях зарубіжних вчених розглядаються, як правило,

проблеми психології кар'єри і найчастіше вживається термін «self-determination», який має вузький смисл і ототожнюється з внутрішнім чи зовнішнім джерелом мотивації.

Д. Леонт'єв підкреслював, що в основі професійного самовизначення лежить конструктивно-пізнавальна діяльність щодо побудови можливих варіантів майбутнього, яка здійснюється як самодетермінований вибір альтернатив. Наслідки цієї діяльності впливають на всі аспекти життя загалом [5].

А. Маркова професійне самовизначення трактувала як визначення людиною себе стосовно вироблених у суспільстві і прийнятих нею критеріїв професіоналізму. Однак люди мають різне уявлення щодо критеріїв професіоналізму (наприклад, приналежність до професії, здобута професійна освіта, індивідуальний творчий внесок у професію, збагачення своєї особистості засобами професії тощо) [6].

Є. Клімов та В. Чебишева розглядали професійне самовизначення стосовно проблеми розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності, аналізуючи особливості її самосвідомості [4]. На нашу думку, можна припустити, що вибір конкретної професії здійснюється як первинне професійне самовизначення особистості, а наступне – здійснюється як серії професійних виборів, в тому числі і відмова від первинно обраної професії. І первинне, і подальше самовизначення передбачають вибір щодо себе як суб'єкта праці.

Синтезуючи позиції К. Абульханової-Славської, В. Бодрова, М. Гінзбурга, Е. Зеєра, Є. Клімова, Т. Кудрявцева, Д. Леонт'єва, М. Пряжнікова, А. Реана, С. Рубінштейна та інших вчених, професійне самовизначення, варто трактувати як самодетермінований процес, який спрямований на інтеграцію професійного дійсного та професійного майбутнього, що розгортається на рівні самопізнання, цілепокладання та саморегуляції поведінки людини як суб'єкта професійної діяльності.

Результатом інтеграції структурних компонентів професійного самовизначення є сформована професійна «Я-концепція» особистості з її когнітивною, проєктивною та регулятивно-поведінковою складовими частинами. Так, професійно визначена особистість активно діє на основі професійного плану та програми професійних дій відповідно до сформованого образу ідеального професійного «Я». Запропонований психологічний підхід до проаналізованої проблеми ми називаємо інтеграційно-діяльним, оскільки у ньому професійне самовизначення трактується як самодетермінована особистісна діяльність, мета якої полягає в інтеграції її структурних компонентів, що специфічні для різних вікових категорій досліджуваних.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности / К. А. Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни / отв. ред. Е. В. Шорохова. – М. : Наука, 1987. – С. 137 – 145.

2. Божович Л. И. Проблемы развития мотивационной сферы ребенка / Л. И. Божович // Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под. ред. Л. И. Божович, Л. В. Благонадежиной. – М. : Педагогика, 1972. – С. 7 – 44.
3. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43 – 52.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : [учеб.пособие] / Е. А. Климов. – Ростов н/Д. : Феникс. – 1996. – 512 с.
5. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шалобанова // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57 – 66.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : МГФ «Знание», 1996. – 257 с.
7. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
8. Сафин. В. Ф. Психологический аспект самоопределения / В. Ф. Сафин, Г. П. Ников // Психологический журнал. – 1984. – №4. – С. 65 – 74.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Ериксон: [пер. с англ.] / общ. ред. и предисл. Толстых А. В. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.